

Η ιστορική σημασία του κινήματος στο Γουδί

Αντώνης Κλάψης

Στα χρόνια που ακολούθησαν τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, οι παραδοσιακές πολιτικές δυνάμεις της Ελλάδας, παρά τις προσπάθειες για την αντιμετώπιση της βαριάς κληρονομιάς της ήττας, δεν φάνηκαν ικανές να ανταποκριθούν στις προσδοκίες της ελληνικής κοινής γνώμης.

Παραμένοντας κατά κανόνα προσωποπαγή, τα παλαιά πολιτικά κόμματα δεν συγκροτούνταν πάνω στη βάση της σύμπλευσης των ιδεολογικών αντιλήψεων των μελών τους. Αντίθετα, αποτελούσαν χαλαρούς σχηματισμούς, συσπειρωμένους γύρω από το πρόσωπο του εκάστοτε αρχηγού, ο οποίος με τη σειρά του επιχειρούσε να εξυπηρετήσει τα –ατομικά ή στενά τοπικά– συμφέροντα της εκλογικής του πελατείας.¹ Έτσι, ακόμα και οι απόπειρες για την αναδιάρθρωση του ελληνικού πολιτικού σκηνικού μέσω της δημιουργίας ενός ριζοσπαστικού σχηματισμού, με άξονα κατά κύριο

λόγο τη δράση της κοινοβουλευτικής «ομάδας των Ιαπώνων»,² θα παρέμεναν τελικά ημιτελείς, υπογραμμίζοντας περαιτέρω τον αποσπασματικό χαρακτήρα των εν λόγω πρωτοβουλιών. Σε αυτό το πλαίσιο, η αδυναμία των κομμάτων να δώσουν ικανοποιητικές απαντήσεις στα προβλήματα που απασχολούσαν την ελληνική κοινωνία προκαλούσε, όπως ήταν φυσικό, ένα γενικευμένο κλίμα δυσαρέσκειας, η οποία μοιραία στρεφόταν εναντίον του πολιτικού συστήματος εν γένει. Η σύμπτωση, εξάλλου, της οικονομικής κρίσης στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα, η οποία έπληξε την Ελλάδα πρωτίστως εξαιτίας της πτώσης της διεθνούς τιμής της σταφίδας, του βασικότερου δηλαδή εξαγωγίμου προϊόντος της χώρας, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη δυναμικότερη εκδήλωση του ολόένα διευρυνόμενου κύματος αμφισβήτησης.

Η συνύπαρξη αυτών των παραγόντων

νικού πολιτικού συστήματος ήταν πολύ πιθανό να έβλαπτε τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα σε μία περίοδο εξαιρετικής ρευστότητας και αναδιάρθρωσης των ισορροπιών στη χερσόνησο του Αίμου.

Η αναταραχή δεν άφηνε ανεπηρέαστους τους αξιωματικούς του στρατού, πολλοί από τους οποίους φιλοδοξούσαν να διαδραματίσουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην πολιτική ζωή της χώρας. Η ίδρυση του Στρατιωτικού Συνδέσμου το 1908 από κατώτερα στελέχη των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων επιβεβαίωνε την

χύρρυθμου εξοπλιστικού προγράμματος.⁴ Η εντυπωσιακή πύκνωση των μελών του Συνδέσμου, σε συνδυασμό με τη σταδιακή προσέληψη στις τάξεις του ικανού αριθμού ανώτερων αξιωματικών, διεύρυνε αποφασιστικά την εμβέλεια του εγχειρήματος, συμβάλλοντας ταυτόχρονα στην άμβλυνση των περισσοτέρων από τις ακραίες θέσεις που ευαγγελίζονταν οι ιδρυτές του.⁵ Από αυτή την άποψη, εξάλλου, η ανάληψη της ηγεσίας του Στρατιωτικού Συνδέσμου από το συνταγματάρχη Νικόλαο Ζορμπά υπογράμμιζε την τάση επικράτησης των μετριοπαθέστερων στοιχείων σε βάρος των αδιάλλακτων.

Η συνεχιζόμενη κοινωνική αναταραχή, η οποία επιβεβαιωνόταν από τις επαναλαμβανόμενες αντικυβερνητικές διαδηλώσεις που συγκλόνιζαν την Αθήνα την άνοιξη του 1909, ευνοούσε την εφαρμογή των συνωμοτικών σχεδίων του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Το κίνημα εκδηλώθηκε τελικά τα ξημερώματα της 14ης / 27ης προς τη 15η / 28η Αυγούστου, όταν η φρουρά της πρωτεύουσας στασίασε και κινήθηκε προς το Γουδή, όπου ενώθηκε με ένα σύνταγμα πεζικού, το οποίο είχε έρθει από την Κηφισιά. Έχοντας εξασφαλίσει την πρωτοβουλία των κινήσεων, οι ενωμένες δυνάμεις των επαναστατών, υπό την ηγεσία του Ζορμπά, απείλησαν ότι θα βάδιζαν εναντίον της Αθήνας σε περίπτωση που τα –γενικόλογα και μάλλον ασαφώς διατυπωμένα– αιτήματά τους (μεταρρυθμίσεις στους τομείς της δημόσιας διοίκησης, της δικαιο-

Η εμφάνιση –και η συνακόλουθη επικράτηση– του Βενιζέλου στο ελληνικό πολιτικό προσκήνιο αποτελούσε αναμφίβοτα τη σημαντικότερη συνέπεια του κινήματος στο Γουδή, η οποία έμελλε να προσδιορίσει για αρκετές δεκαετίες τις εξελίξεις στο εσωτερικό της χώρας

τάση ενεργότερης ανάμειξης των στρατιωτικών στη διαμόρφωση των πολιτικών ισορροπιών, η οποία κατέτεινε επιπλέον στην υποστήριξη των συντεχνιακών τους συμφερόντων, καθώς τα τελευταία θα μπορούσαν να ικανοποιηθούν αποτελεσματικότερα μέσω της εφαρμογής ενός τα-

σύνης και της εκπαίδευσης, ανόρθωση των δημόσιων οικονομικών μέσω της χρηστής και διαφανούς διαχείρισης των κρατικών εσόδων και εξόδων, μείωση των φόρων, αύξηση των δαπανών για τους εξοπλισμούς και αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων της χώρας)⁶ δεν γίνονταν άμεσα αποδεκτά από την κυβέρνηση του Δημήτριου Ράλλη, ο οποίος είχε αναλάβει την πρωθυπουργία μόλις ένα μήνα νωρίτερα. Αρνούμενος να υποκύψει στον ωμό εκβιασμό, ο Ράλης υπέβαλε την παραίτησή του και αντικαταστάθηκε από τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, ο οποίος έσπευσε να ικανοποιήσει όλες τις απαιτήσεις των κινηματιών.

Μολονότι οι κινηματίες προέρχονταν αποκλειστικά από τις τάξεις των ενόπλων δυνάμεων, δεν φιλοδοξούσαν να επιβάλουν μία στρατιωτική δικτατορία, αλλήλ αντίθετα προτιμούσαν το σχηματισμό μίας κυβέρνησης από πολιτικά πρόσωπα, η οποία θα αναλάμβανε –κάτω από την εποπτεία του Στρατιωτικού Συνδέσμου– την ευθύνη να εφαρμόσει στην πράξη το εξαιρετικά μετριοπαθές και συντηρητικό πρόγραμμα που εισηγούνταν. Επιβεβαιώνοντας αυτές τους τις διαθέσεις, οι ηγέτες του κινήματος έσπευσαν να διακηρύξουν τη νομιμοφροσύνη τους προς τη δυναστεία, ενώ ο Ζορμπάς αρνήθηκε την πρόταση του Μαυρομιχάλη να αναλάβει το Υπουργείο Στρατιωτικών. Εκτιμώντας, εξάλλου, ότι η συμπράταξη της κοινής γνώμης θα διευκόλυνε αποφασιστικά την επιτυχία των σχε-

δίων τους, οι κινηματίες ενθάρρυναν στα μέσα Σεπτεμβρίου του 1909 τη διεξαγωγή συλλαλητηρίου στην Αθήνα, με σκοπό την υποστήριξη των πρωτοβουλιών του Στρατιωτικού Συνδέσμου.

Η τακτική που υιοθέτησαν οι πρωταγωνιστές του κινήματος στο Γουδή πολύ σύντομα θα αποδεικνυόταν αρκετά αποτελεσματική. Μένοντας πιστός στις δεσμεύσεις που είχε αναλάβει την επαύριον της εκδήλωσης του κινήματος, ο Μαυρομιχάλης προχώρησε στην ψήφιση σειράς νόμων που ικανοποιούσαν πολλούς από τις αξιώσεις του Συνδέσμου,⁷ εξέλιξη, ωστόσο, που δεν στάθηκε ικανή να κατευνάσει τις αντιδράσεις των κατώτερων αξιωματικών, οι οποίοι αφενός θεωρούσαν ότι οι κοινοβουλευτικές διαδικασίες ήταν εξαιρετικά χρονοβόρες και αφετέρου εμφανίζονταν δυσαρεστημένοι από το γεγονός ότι η κυβέρνηση δεν είχε ενδώσει στις απαιτήσεις τους για άμεσες προαγωγές.⁸ Η διάσταση απόψεων που διαπιστωνόταν μέσα στους κόλπους του Στρατιωτικού Συνδέσμου θα εκδηλωνόταν ανοιχτά όταν τον Οκτώβριο του 1909 ξέσπασε ανταρσία στο πολεμικό ναυτικό. Ο Σύνδεσμος κατόρθωσε να καταστείλει με αρκετή ευκολία –αν και όχι αναίμακτα– την εξέγερση,⁹ ήταν όμως σαφές ότι το διχαστικό κλίμα λειτούργούσε ως τροχοπέδη στην προσπάθεια εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων που ευαγγελίζονταν οι πρωτεργάτες του κινήματος στο Γουδή.

Επιχειρώντας να βρει διέξοδο από

την κρίση, η ηγεσία του Συνδέσμου έστρεψε το βλέμμα της εκτός των συμβατικών ορίων της ελληνικής επικράτειας, στην Κρήτη, και αποτάθηκε στον Ελευθέριο Βενιζέλο, από τον οποίο ζήτησε να αναλάβει την πρωθυπουργία.¹⁰ Ο Κρητικός πολιτικός, ωστόσο, μοιλονότι ήδη από τις πρώτες ημέρες της εκδήλωσης του κινήματος είχε δημόσια –με σειρά άρθρων του στην εφημερίδα *Κήρυξ* των Χανίων–¹¹ υποστηρίξει τους στόχους των κινηματιών, αρνήθηκε την πρόταση,¹² επιλέγοντας τον ιδιότυπο ρόλο του διαμεσολαβητή στις συζητήσεις που στο μεταξύ διεξάγονταν ανάμεσα στο Σύνδεσμο, στα κόμματα και στο παλάτι. Εκτιμώντας ότι η κατάσταση επέβαλλε τη σύμπλευση όλων των πολιτικών δυνάμεων της χώρας, ο Βενιζέλος εισηγήθηκε τον άμεσο σχηματισμό υπηρεσιακής κυβέρνησης: η τελευταία, σε συμφωνία με το Βασιλιά Γεώργιο Α', θα διεξήγαγε το συντομότερο δυνατόν εκλογές για την ανάδειξη Αναθεωρητικής Εθνοσυνέλευσης, αμέσως μετά τη σύγκληση της οποίας ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος δεσμευόταν να αυτοδιαλυθεί. Παρά, εξάλλου, τους αρχικούς δισταγμούς, οι οποίοι αποτελούσαν κατά κύριο λόγο απόρροια του γεγονότος ότι η προτεινόμενη διαδικασία συνιστούσε στην ουσία νομική ακροβασία που παραβίαζε κατάφωρα το Σύνταγμα, οι αρχηγοί των κομμάτων και ο Βασιλιάς αποδέχθηκαν το συμβιβασμό.¹³ Πράγματι, ο Γεώργιος Α' ανέθεσε τον Ιανουάριο του 1910 την πρωθυπουργία στο ηγετικό στέλεχος

της «ομάδας των Ιαπώνων», Στέφανο Δραγούμη, ανοίγοντας έτσι οριστικά το δρόμο για την ομαλοποίηση της πολιτικής ζωής της χώρας¹⁴ και τη διεξαγωγή των εκλογών, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν τελικά τον Αύγουστο του ίδιου έτους.

Το αποτέλεσμα των εκλογών της 8ης / 21ης Αυγούστου 1910 αποτέλεσε σαφή ένδειξη για τις ανακατατάξεις που είχαν συντελεστεί στην ελληνική κοινωνία τα προηγούμενα χρόνια. Έτσι, μοιλονότι ο συνασπισμός των «παλαιών» κομμάτων κατόρθωσε να εξασφαλίσει την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών (211 επί συνόλου 362), οι ανεξάρτητοι «ανανεωτές» κέρδισαν 122 έδρες, ενώ εξηλέγησαν και 29 ανεξάρτητοι «παλαιοκομματικοί».¹⁵ Ο ίδιος, εξάλλου, ο Βενιζέλος, ο οποίος, έχοντας επιστρέψει από την άνοιξη του 1910 στην Κρήτη προκειμένου να αναλάβει την πρωθυπουργία της αυτόνομης κρητικής πολιτείας, δεν είχε συμμετάσχει στον προεκλογικό αγώνα, εξελέγη πανηγυρικά Βουλευτής Αττικοβοιωτίας. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο Κρητικός πολιτικός, ανταποκρινόμενος στην απαίτηση της κοινής γνώμης, εγκατέλειψε το Σεπτέμβριο του 1910 την ιδιαίτερη πατρίδα του και έφθασε στην Αθήνα, όπου δημοσιοποίησε τις βάσεις του πολιτικού του προγράμματος: εφαρμογή ενός ευρύτατου σχεδίου μεταρρυθμίσεων, με παράλληλη αναθεώρηση του Συντάγματος, χωρίς, ωστόσο, να θίγεται η μορφή του πολιτεύματος της βασιλευόμενης δημοκρατίας.¹⁶

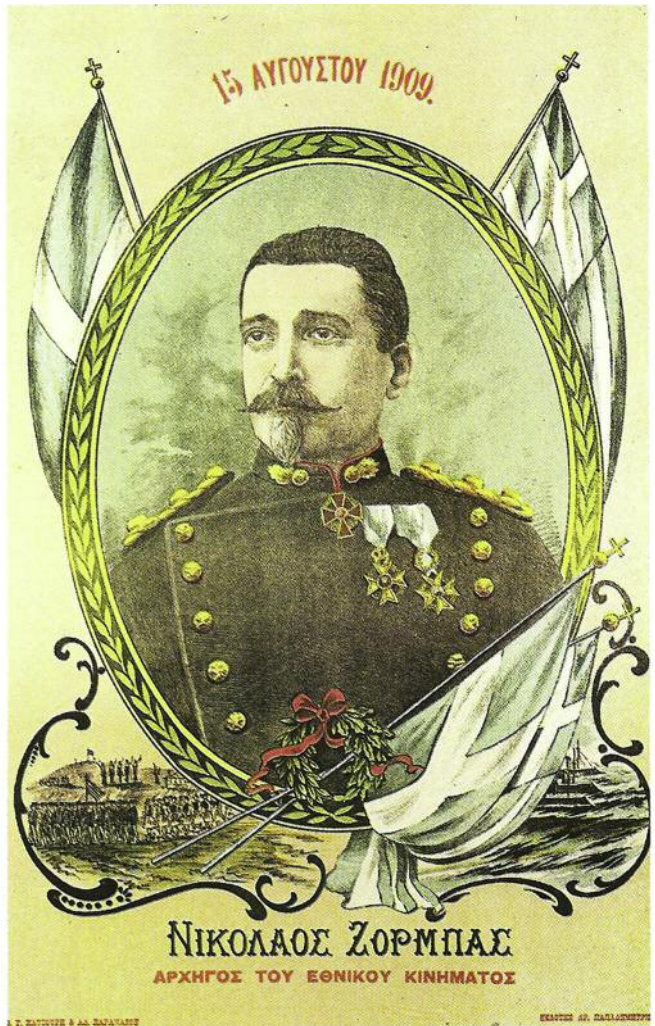
διαμαρτύρονταν για τη μεθόδευση που είχε οδηγήσει στη διάλυση της Βουλής. Έτσι, οι εκλογές εξελίχθηκαν σε θρίαμβο για τον Βενιζέλο, καθώς το νεοϊδρυθέν Κόμμα των Φιλελευθέρων, του οποίου ηγούνταν, κέρδισε 307 από τις συνολικά 362 έδρες. Διαθέτοντας πλέον συντριπτική κοινοβουλευτική πλειοψηφία, ο Βενιζέλος προχώρησε στην άμεση εφαρμογή του μεταρρυθμιστικού του προγράμματος, με πρώτο άξονα την αναθεώρηση του Συντάγματος του 1864 και τη θέση σε ισχύ του νέου καταστατικού χάρτη της χώρας (Ιούνιος 1911).¹⁸ Η συνταγματική αναθεώρηση, εξάλλου, συμπληρωνόταν από ένα εξαιρετικά εντυπωσιακό νομοθετικό έργο, το οποίο επιχειρούσε να δώσει ουσιαστικότερο περιεχόμενο στο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα που φιλοδοξούσε να εφαρμόσει ο Βενιζέλος, αλλιά και από την αναδιοργάνωση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, με απώτερο στόχο την προώθηση στην πράξη των αλυτρωτικών επιδιώξεων της Αθήνας. Εξαργυρώνοντας στην κάλη την ικανοποίηση της ελληνικής κοινής γνώμης από την ανορθωτική προσπάθεια που είχε εγκαταστήσει το Νοέμβριο του 1910, το Κόμμα των Φιλελευθέρων θριάμβευσε εκ νέου στις εκλογές της 11ης / 24ης Μαρτίου 1912 –στις οποίες συμμετείχαν και οι εκπρόσωποι των «παλαιών» κομμάτων– εξασφαλίζοντας 146 από τις συνολικά 181 της Βουλής.¹⁹ Η ανανέωση της λαϊκής εντολής έδινε στον Βενιζέλο τη δυνατότητα να συνεχίσει απερί-

σπαστος το μεταρρυθμιστικό του έργο, ενώ την ίδια στιγμή επιβεβαίωνε με τον πλέον κατηγορηματικό τρόπο την πολιτική του ηγεμονία στο εσωτερικό της χώρας. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο Βενιζέλος έμελλε λίγους μήνες αργότερα να ηγηθεί της εντυπωσιακότερης εθνικής εξόρμησης από καταβολής του ελληνικού κράτους, η οποία θα μετουσίωνε σε πράξη σημαντικό τμήμα του ονείρου της εδαφικής επέκτασης που ευαγγελιζόταν η Μεγάλη Ιδέα, δικαιώνοντας ταυτόχρονα σχεδόν απόλυτα τις επιλογές του Κρητικού πολιτικού.

Η εμφάνιση –και η συνακόλουθη επικράτηση– του Βενιζέλου στο ελληνικό πολιτικό προσκήνιο αποτελούσε αναμφίβολα τη σημαντικότερη συνέπεια του κινήματος στο Γουδί, η οποία έμελλε να προσδιορίσει για αρκετές δεκαετίες τις εξελίξεις στο εσωτερικό της χώρας. Ο Βενιζέλος άδραξε την ευκαιρία που του προσέφερε η εκδήλωση του κινήματος. Εκμεταλλευόμενος την απονομιμοποίηση του παραδοσιακού πολιτικού κατεστημένου, αναδείχθηκε σε εντυπωσιακά σύντομο χρονικό διάστημα ως η πλέον εξέχουσα πολιτική φυσιογνωμία της εποχής του. Η ρήξη, εξάλλου, που συνιστούσε σε σχέση με τον παλαιοκομματισμό η κυριαρχία του Βενιζέλου και του Κόμματος των Φιλελευθέρων αποκτούσε ουσιαστικότερο περιεχόμενο, εξαιτίας του γεγονότος ότι ο ίδιος και οι συνεργάτες του επιχειρούσαν να εκφράσουν πολιτικά όχι τις συνήθειες κρατικοδίαιτες κοινωνικές ομάδες, αλλά αντίθετα το

περισσότερο δημιουργικό, εξωστρεφές και προσανατολισμένο προς την ελεύθερη αγορά τμήμα του ελληνικού λαού.²⁰

Η επιτυχία του Βενιζέλου οριοθετούσε ταυτόχρονα την εμβέλεια του εγχειρήματος του κινήματος στο Γουδί. Τα ίδια τα μέλη του Στρατιωτικού Συνδέσμου δεν ήταν σε θέση να εφαρμόσουν στην πράξη καμία μεταρρυθμιστική πολιτική, διότι δεν διέθεταν ένα σαφώς προσδιορισμένο πολιτικό πρόγραμμα με συνολικά επεξεργασμένους στόχους.²¹ Εξάιρεση αποτελούσαν τα ζητήματα που άπτονταν του άμεσου συντεχνιακού τους ενδιαφέροντος, με πλέον χαρακτηριστικό το αίτημα για την αύξηση των αμυντικών δαπανών. Σε αυτό το πλαίσιο, η θετική απήχηση του κινήματος σε μεγάλη μερίδα της κοινής γνώμης αποτελούσε κατά κύριο λόγο συνέπεια της έκδηλης απογοήτευσης από την αναποτελεσματικότητα της υφιστάμενης έως εκείνη τη στιγμή πολιτικής ελίτ. Οι πρωτεργάτες του κινήματος, με άλλα λόγια, εξέφρασαν δυναμικά το κοινωνικό αίτημα για αλληλαγή, η οποία ήταν δύσκολο –και οπωσδήποτε πολύ περισσότερο χρονοβόρο– να πραγματοποιηθεί μέσα από τις ισχύουσες θεσμικές διαδικασίες, λειτουργώντας έτσι ως καταλύτης των ραγδαίων κατοπινών πολιτικών εξελίξεων, έστω κι αν οι ίδιοι δεν διέθεταν ούτε το ιδεολογικό

Ο αρχηγός του Στρατιωτικού Συνδέσμου Νικόλαος Ζορμπάς

υπόβαθρο, ούτε την πολιτική ωριμότητα, προκειμένου να θέσουν σε εφαρμογή ένα γνήσια εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα. Αυτός, εξάλλου, ήταν και ο κυριότερος λόγος για τον οποίο η ηγεσία του Στρατιωτικού Συνδέσμου προσανατολίστηκε άμεσα

προς την εξεύρεση μίας πολιτικής λύσης, την οποία αναζήτησε στο πρόσωπο του, δοκιμασμένου στην πολιτική κονίστρα της Κρήτης αλλά άφθαρτου σε εκείνη της Αθήνας, Βενιζέλου.

Ανεξάρτητα, πάντως, από τις αιτίες που την προκάλεσαν και τους στόχους που επιχειρούσε να επιτύχει, η πραξικοπηματική επέμβαση του Στρατιωτικού Συνδέσμου, η οποία έφθασε μέχρι του σημείου της ανατροπής της νόμιμης κυβέρνησης της χώρας, έμελλε να έχει μία ακόμη μακροπρόθεσμη συνέπεια: την ενίσχυση της παρεμβατικής τάσης των ενόπλων δυνάμεων στην ελληνική πολιτική ζωή. Φέροντας τις δάφνες της επιτυχημένης «εκσυγχρονιστικής επανάστασης» που ανταποκρινόταν στις κοινωνικές απαιτήσεις της εποχής, το κίνημα στο Γουδί θα λειτούργούσε ως σταθερό σημείο αναφοράς και ως παράδειγμα προς μίμηση στη σκέψη αρκετών αξιωματικών, οι οποίοι –ιδίως κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου– θεωρούσαν ότι μπορούσαν να μεθερμηνεύσουν αυθεντικά τη λαϊκή βούληση. Από αυτή την άποψη, το κίνημα συνέτεινε αποφασιστικά στη ριζοσπαστικοποίηση της συμπεριφοράς των ενόπλων δυνάμεων, τα στελέχη των οποίων σε πολλές περιπτώσεις διεκδικούσαν για τους εαυτούς τους τη θέση των υπερασπιστών των συμφερόντων και των γνήσιων εκφραστών της θέλησης του έθνους. Συνοδικά ιδωμένο, το κίνημα στο

Γουδί αποτέλεσε αναμφίβολα σημείο καμπής στην ελληνική πολιτική ιστορία. Έστω κι αν οι πρωτεργάτες του δεν υπήρξαν οι ίδιοι φορείς επαναστατικών ιδεών, το κίνημα αναδείχθηκε σε σύμβολο της πολιτικής αναγέννησης,²² δεδομένου ότι δρομολόγησε διαδικασίες που –μολονότι δεν σηματοδότησαν την ολοκληρωτική ανατροπή της υφιστάμενης κατάστασης– εκ των πραγμάτων εμπόδιζαν τον πλήρη συμβιβασμό με το παρελθόν. Η ρήξη με τον παλαιοκομματισμό ανανέωσε ευρύτατα το πολιτικό προσωπικό της χώρας και διευκόλυνε τη μακροπρόθεσμη κυριαρχία μεταρρυθμιστικών ιδεών. Η μεγάλη τομή συνοψίστηκε και κορυφώθηκε, βέβαια, στην ανάδυση του πολιτικού άστρου του Ελευθέριου Βενιζέλου και στην εκλογική απήχηση του ίδιου και του Κόμματος των Φιλελευθέρων. Αυτό το πλεονέκτημα του κινήματος συνοδεύτηκε, ωστόσο, μακροπρόθεσμα από την –έστω και ακούσια– ενθάρρυνση του παρεμβατισμού των ενόπλων δυνάμεων. Χωρίς, εξάλλου, να αποτελεί μία γνήσια αστική επανάσταση,²³ το κίνημα έφερε δυναμικά στην επιφάνεια τις αντιθέσεις ανάμεσα στο παραδοσιακό και στο εκσυγχρονιστικό τμήμα της ελληνικής κοινωνίας, δίνοντας έτσι την ευκαιρία στον Βενιζέλο όχι μόνο να εκφράσει πολιτικά το δεύτερο, αλλά και να πιστωθεί τα οφέλη της ανορθωτικής προσπάθειας που ο ίδιος εγκαίνιασε. ▲

Σημειώσεις

- ¹ Βλ., αναλυτικότερα, Διαμαντόπουλος, Θανάσης, *Η ελληνική πολιτική ζωή: ο εικοστός αιώνας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1997, σελ. 37-47.
- ² Η «ομάδα των Ιαπώνων» έλαβε το όνομά της εξαιτίας της δυναμικής παρουσίας των μελών της εντός του ελληνικού Κοινοβουλίου, η οποία προσομοίαζε με την παράτολμη δράση των Ιαπώνων κατά τη διάρκεια του πολέμου εναντίον της Ρωσίας. Στον αρχικό πυρήνα των μελών της ομάδας, η οποία πρωτοεμφανίστηκε το 1906, συμπεριλαμβάνονταν οι βουλευτές Δημήτριος Γούναρης, Στέφανος Δραγούμης και Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης. Σε αυτούς προστέθηκαν αργότερα οι Χαράλαμπος Βοζίκης, Ανδρέας Παναγιωτόπουλος, Απόστολος Αλεξανδρής και Εμμανουήλ Ρέπουλης. Η ομάδα διαλύθηκε τελικά τον Ιούνιο του 1908, όταν ο Γούναρης, ο οποίος στο μεταξύ είχε αναδειχθεί σε ηγετική φυσιογνωμία της, δέχθηκε να γίνει Υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση Θεοτόκη, με σκοπό να εφαρμόσει τα φιλόδοξα μεταρρυθμιστικά του σχέδια.
- ³ Για την κρίση των ελληνικών πολιτικών κομμάτων κατά τη διάρκεια των πρώτων ετών του 20ού αιώνα, βλ., διεξοδικότερα, Hering, Gunnar, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936*, τόμος Β', Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2006, σελ. 723-751.
- ⁴ Βλ. Papacostas, Victor, *The military in Greek politics: the 1909 coup d' état*, Kent State University Press, Kent, 1977, σελ. 49.
- ⁵ Στα πρώτα στάδια της λειτουργίας του, για παράδειγμα, ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος φλέρταρε με την ιδέα της επιβολής —προσωρινής έστω— δικτατορίας, ενώ η πλειοψηφία των αρχικών μελών του αντιμετώπιζε με εκθρόνιση και τη δυναστεία. Βλ. Βερέμης, Θάνος, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916-1936*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1983, σελ. 25.
- ⁶ Βλ. Ζορμπάς, Νικόλαος, *Απομνημονεύματα ή πληροφορίες περί των συμβάντων κατά την διάρκεια της Επανάστασής της 15ης Αυγούστου 1909*, Λαμπρόπουλος, Αθήνα, 1925, σελ. 17.
- ⁷ Βλ. Dakin, Douglas, *Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770-1923*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2005, σελ. 274.
- ⁸ Hering, ό.π., σελ. 763.
- ⁹ Papacostas, ό.π., σελ. 92.
- ¹⁰ Η απόφαση για την ανάθεση της πρωθυπουργίας στον Βενιζέλο είχε ληφθεί ήδη από την πρώτη συνεδρίαση του Στρατιωτικού Συνδέσμου τον Οκτώβριο του 1908. Βλ. Πάγκαλος, Θεόδωρος, *Τα απομνημονεύματά μου, 1897-1947*, τόμος Α', Αετός, Αθήνα, 1959, σελ. 47-48.
- ¹¹ Βλ. Στεφάνου, Στέφανος Ι., (επιμ.), *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου*, τόμος Α', Λέσχη Φιλελευθέρων — Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα, 1981, σελ. 142-154.
- ¹² Βλ. Δαφνής, Γρηγόριος, *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, 1821-1961*, εκδ. Γαλαξίας, Αθήνα, 1961, σελ. 104.

¹³ Ζορμπάς, ό.π., σελ. 65-76. Πάγκαλος, ό.π., σελ. 113-120.

¹⁴ Το Μάρτιο του 1910 ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος ανακοίνωσε την αυτοδιάλυσή του, εκπληρώνοντας έτσι προκαταβολικά τη δέσμευση που είχε αναλάβει.

¹⁵ Βλ. Νικολακόπουλος, Ηλίας – Οικονόμου, Νίκος «Το εκλογικό βάπτισμα του βενιζελισμού. Εκλογές 1910-1912», *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Πρακτικά*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο – Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, 1988, σελ. 70.

¹⁶ Βλ., αναλυτικότερα, Στεφάνου, ό.π., σελ. 174-178.

¹⁷ Hering, ό.π., σελ. 783-788.

¹⁸ Για τη συμβολή του Βενιζέλου στη συνταγματική αναθεώρηση του 1911, βλ. Αλιβιζάτος, Νίκος, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο συνταγματικός εκσυγχρονισμός της χώρας», Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ., – Χατζηιωσήφ, Χρήστος, (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1992, σελ. 33-43. Για το Σύνταγμα του 1911, βλ., αναλυτικότερα, Δαβής, Μ., – Παπαϊωάννου, Γ., *Το ιστορικό της αναθεώρησης του Συντάγματος και τα επίσημα κείμενα. Το νέο Σύνταγμα*, Αθήνα, 1911.

¹⁹ Βλ. Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, «Η είσοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της Ελλάδος και οι εσωτερικές εξελίξεις από το τέλος του 1909 ως το 1912», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΔ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977, σελ. 278.

²⁰ Το 1912 ο Βενιζέλος παρατηρούσε σχετικά: «Προ της επανάστασης (στο Γουδή), οι έχοντες σχέσιν με την στήλη των εξόδων (= οι τρόφιμοι) του προϋπολογισμού διπύθνον κυρίως την Ελλάδα. Ήδη αι τύχαι αυτής διευθύνονται κυρίως παρ' εκείνων οίτινες τροφοδοτούν την στήλη των εσόδων του προϋπολογισμού». Βλ. Μαυρογορδάτος, Γ.Θ., *Μελέτες και κείμενα για την περίοδο 1909-1940*, εκδ. Σάκουλας, Αθήνα, 1982, σελ. 59.

²¹ Την πραγματικότητα αυτή αναγνώριζε δημόσια ο Βενιζέλος το Σεπτέμβριο του 1910 κατά τη διάρκεια του πρώτου λόγου που εκφώνησε στην Αθήνα μετά την εκεί άφιξή του από την Κρήτη: «Αλλ' η επανάστασις αύτη (του Αυγούστου 1909) εστερείτο προγράμματος, σαφώς διαγεγραμμένου, έλειπε δε απ' αυτής και ο ιθύνων πολιτικός νους. Διά τούτο η Επανάστασις, αδυνατούσα να ίδη ενσαρκούμενον τον αόριστον πόθον της γενικής ανορθώσεως του Κράτους, εφέρετο εις χρονιότητα, η οποία, καθιστώσα οσήμεραι αισθητότερα τα κακά, τα οποία συμπαρμαρτούσιν εις πάσαν έξοδον από της νομιμότητος, εκινδύνευε να αγάγη αυτήν εις ναυάγιον». Βλ. Στεφάνου, ό.π., σελ. 175.

²² Βλ. Δερτιλής, Γ. Β., *Ιστορία του ελληνικού κράτους, 1830-1920*, τόμος Β', Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2006, σελ. 867.

²³ Βλ. σχετικά την επιχειρηματολογία των Hering, ό.π., σελ. 773-776, και Διαμαντόπουλου, ό.π., σελ. 63-66.